

Pelastakaa Lapset

NUORET HARHAANJOHTAVAN TIEDON MAAILMASSA

ESIPUHE PÄÄSIHTEERILTÄ

Muuttuva digitaalinen kulttuuri tuo alati uusia haasteita lasten suojelun sekä oikeuksien toteutumiseen digitaalisessa ympäristössä. Yksi näistä on harhaanjohtavan tiedon, kuten salaliittoteorioiden ja disinformaation, leviäminen verkossa ja erityisesti sosiaalisessa mediassa. Nuoret ovat herkässä kehitysvaiheessa ja erityisen alttiita sosiaalisen median vaikutuksille, vaikka he käyttävät sitä ikäryhmistä eniten. Nuoret voivatkin törmätä harhaanjohtavaan tietoon helposti. Tämä voi johtaa erilaisiin haitallisiin seurauksiin, kuten turvattomuuden tunteen ja terveyden vaarantumiseen tai sosiaalisen elämän vaikeutumiseen nuoren elämässä. Tämä ilmiö on noussut myös ajankohtaiseksi aiheeksi Pelastakaa Lasten ekstremismiiä käsittelevissä koulutuksissa¹, joissa nuorten kanssa toimivat ammattilaiset ovat tuoneet esille huolensa salaliittoteorioiden ja disinformaation leviämisestä nuorten keskuudessa.

YK:n lapsen oikeuksien komitean, lasten digitaalisia oikeuksia painottavan yleiskommentin (2021)² sekä Euroopan neuvoston lapsen oikeuksien strategian 2022–2027³ nojalla lapsia tulee suojella disinformaation haitallisilta vaikutuksilta. Molemmat lauselmat myös painottavat ääriilikkeiden mahdollista roolia disinformaation levittämisessä. UNICEFin kolmen vuoden takainen raportti (2021) painottaa kansalaisyhteiskunnan tärkeää roolia lasten suojelemisessa harhaanjohtavalta tiedolta muun muassa levittämällä tietoisuutta harhaanjohtavan tiedon ilmenemisestä ja sen haitallisista vaikutuksista lasten elämään.⁴ Tämän julkaisun tavoitteena on lisätä lukijoiden tietoa ja

ymmärrystä harhaanjohtavan tiedon ilmenemismuodoista, tavoitteista ja haittavaikutuksista. Julkaisu tuo myös esille mahdollisia riskitekijöitä, joiden vuoksi moni voi uskoa tähän valheelliseen tietoon. Ilmiön ymmärtäminen edesauttaa aikuisia suojelemaan lapsia ja nuoria harhaanjohtavan tiedon haitallisilta vaikutuksilta, ja julkaisun lopussa tuodaan esille konkreettisia tapoja, joilla tämä on mahdollista. Julkaisu on tuotettu osana Pelastakaa Lasten radikalisoitumista ja ekstremismiiä ehkäisevää työtä, jonka takia ilmiötä käsitellään erityisesti suhteessa väkivaltaiseen ääriilikehdintään. Pelastakaa Lapset kiittää lämpimästi aiheen parissa työskenteleviä asiantuntijoita, joita on haastateltu selvitystyötä varten.

Julkaisu on suunnattu ensisijaisesti huoltajille sekä nuorten kanssa toimiville ammattilaisille, joilla on ensisijainen rooli turvallisen ja merkityksellisen kasvualustan luomisessa nuorille. Heillä on mahdollisuus suojella nuorten oikeuksia ja vapauksia myös digitaalisissa ympäristöissä. Harhaanjohtavan tiedon osalta tämä tarkoittaa muun muassa ennakointia ja nuorten resilienssin vahvistamista suhteessa mielipidevaikuttamiseen. Toivonkin, että tämä julkaisu antaa huoltajille sekä nuorten kanssa toimiville ammattilaisille tietoa ja työkaluja suojella nuorta harhaanjohtavan tiedon haitallisilta vaikutuksilta.

Hanna Markkula-Kivisilta
Pääsihteeri
Pelastakaa Lapset Ry

¹ Koulutuksia järjestetään osana RadicalWeb- ja Resilienssi-toimintaa. Lisätiedot: <https://www.pelastakaalapset.fi/tyomme/mita-teemme/lasten-suojeleminen/ekstremismia-ennaltaehkaiseva-tyo>

² YK (2021).

³ Euroopan neuvosto (2022).

⁴ UNICEF (2021).

Työryhmä: Verna Jakonen, Rosa Haavisto, Eppu Heikkilä, Annukka Kurki, Eva Udeh

Taitto ja kuvitus: Helena Vizcaino

Julkaisu on opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama.

© Pelastakaa Lapset 2023

Pelastakaa Lapset ry:n julkaisusarja n:o 38

ISBN 978-952-7112-74-8 (Sähköinen versio)

ISBN 978-952-7112-73-1 (Painettu versio)

Ollaan yhteydessä:

info@pelastakaalapset.fi

PelastakaaLapset

@pelastakaalapset

@pelastakaalapse

Pelastakaa Lapset ry - Save the Children Finland

www.pelastakaalapset.fi

Pelastakaa Lapset

SISÄLLYS

■ Johdanto	5
■ Käsitteet	6
■ Mitä disinformaatio ja propaganda ovat?	7
Ihmisten mielipiteisiin on pyritty vaikuttamaan aina – propaganda ei ole uusi ilmiö Valeutiset vaikeuttavat luotettavan tiedon tunnistamista Salaliittoteoriat disinformaation ilmenemismuotona	
■ Miksi disinformaatiota uskotaan?	11
Psykologiset vaikutusmekanismit disinformaation taustalla Harhaanjohtavan tiedon luoman maailmankuvan ympärille muodostuu yhteisöjä Sosiaalinen media lisää disinformaation leviämistä ja salaliittoteorioiden vetovoimaa	
■ Miksi ekstremistiset ryhmät levittävät harhaanjohtavaa tietoa?	15
Disinformaatio ja mielipidevaikuttaminen myös ekstremististen ryhmien tavoitteena Ekstremistinen propaganda hyödyntää usein salaliittoteorioiden elementtejä Ekstremististen ryhmien disinformaatio ja nuoret	
■ Mikä suojaa disinformaation vaikutuksilta?	19
Kriittinen medialukutaito Ennakointi	
■ Muistilista aikuiselle	23
■ Lähteet	24

JOHDANTO

Epävarmat kriisitilanteet ja suuret mullistukset ruokkivat disinformaation eri muotojen, kuten salaliittoteorioiden ja valeuutisten, syntyä ja leviämistä. Esimerkiksi koronapandemian tuoma sosioekonominen ja taloudellinen epävarmuus toimivat monenlaisten salaliittojen ja valeuutisten katalysaattorina ja toivat ne valtavirran nähtäville. Erityisen alttiita harhaanjohtavan tiedon vaikuttamispyrkimyksille ovat lapset ja nuoret. Valeuutisia ja salaliittoteorioita levitetään erityisesti nuorten käyttämässä medioissa, ja heidän identiteettinsä ja maailmankuvansa ovat vasta muodostumassa. Moni voi myös tietämättään tai epähuomiossa jakaa toisille itse kiinnostavana tai luotettavana pitämäänsä valeuutista eli levittää misinformaatiota. Disinformaation lähteenä tai syntyperänä ovat usein myös väkivaltaiset ääriilikkeet, jotka levittävät harhaanjohtavaa tietoa rekrytoinnin työkaluna ja agendansa edistämiseksi.⁵

YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeuksista digitaalisissa ympäristöissä (2021) nostaa esiin disinformaation haitallisen vaikutuksen lapsen kehitykselle ja oikeuksien toteutumiselle. Yleiskommentissa painotetaan, että disinformaatiota levittävät useat tahot, mukaan lukien ekstremistiset ja terroristiset ryhmät. Täten yleiskommentti velvoittaa YK:n Lapsen oikeuksien sopimukseen sitoutuneita valtioita suojelemaan lapsia haitalliselta ja epäluotettavalta sisällöltä.⁶

Tämä julkaisu on suunnattu erityisesti huoltajille, nuorisotyöntekijöille ja muille nuorten kanssa toimiville ammattilaisille. Julkaisun tavoitteena on tarjota tietoa salaliittoteorioiden ja disinformaatioiden synty- ja tarkoituserästä sekä tavoista, joilla voimme suojella nuoria ja lapsia niiden haittavaikutuksilta. Ilmiötä tarkastellaan erityisesti suhteessa väkivaltaiseen ääriilikehdintään.

Julkaisu perustuu tutkimuksista ja asiantuntijoilta koottuun tietoon sekä Pelastakaa Lasten omaan tiedonkeruuseen. Lisäksi julkaisua varten on haastateltu useita aiheen parissa työskenteleviä asiantuntijoita. Haastattelut tehtiin anonymisti aiheen arkaluonteisuuden vuoksi.

Julkaisussa tuodaan esille, mitä harhaanjohtavalla tiedolla tarkoitetaan ja miksi sitä levitetään. Lisäksi julkaisussa pureudutaan syihin, jotka saavat ihmiset uskomaan valheelliseen tietoon sekä miksi tämä on haitallista erityisesti lapsille ja nuorille. Lopuksi julkaisussa tuodaan esille myös suojaavia tekijöitä eli niitä keinoja, joiden avulla lapsia ja nuoria voidaan suojata harhaanjohtavan tiedon negatiivisilta vaikutuksilta. Tämä katsaus on toteutettu osana opetus- ja kulttuuriministeriön tukemaa RadicalWeb-hanketta ja Pelastakaa Lasten Digitaalisen lapsuuden keskus Kiditalin toimintaa. Julkaisun toisena rahoittajana on toiminut oikeusministeriö osana valtakunnallista rauhantyötä.

⁵ Farinelli (2021).

⁶ Euroopan neuvosto (2022).

KÄSITTEET

Misinformaatio tarkoittaa epähuomiossa ja/tai tietämättömänä annettua virheellistä tietoa. Misinformaation perimmäinen tarkoitus ei ole johtaa harhaan.

Disinformaatio tarkoittaa virheellistä tietoa, jota levitetään tietoisesti ja tahallisesti. Disinformaation tarkoituksena on johtaa harhaan ja sitä kautta vaikuttaa ihmisten asenteisiin.⁷

Propaganda on järjestelmällistä ja harkittua suostuttelevaa viestintää, jonka tavoitteena on muovata ihmisten asenteita, käsityksiä ja käyttäytymistä haluttuun suuntaan.

Väkivaltainen radikalisoituminen kuvaa prosessia, jonka aikana yksilön arvot, asenteet ja maailmankuva kärjistyvät ja alkavat sisältää väkivaltaisia piirteitä. Väkivaltainen radikalisoituminen kuvastaa siis kasvavaa sitoutumista väkivaltaiseen ideologiaan ja/tai toimintaan. Väkivaltainen radikalisoituminen on yksilöllinen prosessi, johon vaikuttavat useat eri psykologiset, sosiaaliset ja yhteiskunnalliset tekijät.⁸

Väkivaltainen ekstremismi on sellainen ajattelu- ja toimintatapa, joka vastustaa demokraattisen yhteiskunnan perusperiaatteita, kuten yhdenvertaisuutta, moninaisuutta, yleisiä ihmisoikeuksia ja oikeusvaltioperiaatteita. Väkivaltainen ekstremismi pohjaa jyrkkään ja vihamieliseen me vastaan ne -ajatteluun, jossa väkivalta tiettyjä ihmisryhmiä kohtaan oikeutetaan ideologisista perusteista. Sisäministeriön määritelmän mukaan väkivaltainen ekstremismi onkin ideologialla ja aatemaailmalla perusteltua väkivallan käyttöä, sillä uhkaamista ja siihen kannustamista.⁹

⁷ Valtioneuvoston kanslia (2019).

⁸ Sisäministeriö, 2019; Benjamin & Vallinkoski (2021).

⁹ Sisäministeriö, (2019); Benjamin & Vallinkoski (2021).

MITÄ DISINFORMAATIO JA PROPAGANDA OVAT?

Disinformaatio tarkoittaa virheellistä tietoa, jota levitetään tahallisesti ja jonka tarkoituksena on johtaa harhaan¹⁰. Disinformaatiosta on alettu puhua laajemmin vasta viime vuosina, ja aiemmin samaan ilmiöön on viitattu laajemmin propagandana¹¹, jonka juuret ulottuvat myös pitkälle historiaan.

Pohjimmiltaan disinformaatio ja propaganda kuvaavat samaa ilmiötä: niitä yhdistää tietoinen pyrkimys vaikuttaa ihmisten näkemyksiin ja asenteisiin.

Yhteiskunnallisessa keskustelussa näitä termejä käytetään usein toistensa synonyymeina, mutta asiantuntijoiden ja tutkijoiden puheessa niillä on tiettyjä vivahde-eroja.

Tarkemmin ottaen propagandalla tarkoitetaan suostuttelevaa viestintää, jolla propagandan levittäjä pyrkii vaikuttamaan laajemman ihmisryhmän asenteisiin ja toimintaan niin, että ne vastaisivat hänen poliittisia tai ideologisia tavoitteitaan. Tyypillisimmin propagandaa levittää jokin systemaattista mielipidevaikuttamista tavoitteleva taho, kuten valtio tai muu ideologinen, järjestäytynyt taho¹². Disinformaatioon puolestaan liittyy voimakkaammin tietynlainen kyynisyyden, epävarmuuden, epäluottamuksen ja jopa vainoharhaisuuden ilmapiirin luominen ja levittäminen. Disinformaatio ja sen levittäjäthot eivät

tyypillisesti ole samalla tavalla järjestäytyneitä tahoja kuin propagandan levittäjät, vaikka jakavatkin tiettyjä ideologisia päämääriä.¹³

Disinformaatio ja propaganda ilmenevät monenlaisissa luovissa muodoissa. Harhaanjohtava tieto voi olla puettuna esimerkiksi houkuttelevan, asiallisen oloisen mainoksen tai uutisen muotoon, jossa osatoituksia yhdistellään harhaanjohtaviin näkemyksiin¹⁴. Suurinta osaa harhaanjohtavasta tiedosta voidaankin kuvata ”valikoiduksi totuudeksi”, eli siinä informaatio esitetään yksipuolisesti ja karrikoiden niin, että se palvelee tiettyjä tarkoituksia. Toisaalta harhaanjohtava tieto voi myös yhdistellä tosiasioita ja valheita, jolloin se menee ikään kuin askeleen pidemmälle valikoidun totuuden esittämisestä¹⁵. Äärimmillään harhaanjohtava tieto on täysin valheellista ilman minkäänlaista todellisuuspohjaa.¹⁶

Tekoälyn muuttuessa yhä helppokäyttöisemmäksi harhaanjohtavaa tietoa levitetään myös hyödyntämällä synteettisen median eri muotoja eli teknologian ja erityisesti tekoälyn avulla tuotettuja video-, kuva- tai äänimateriaaleja¹⁷. Erityisesti harhaanjohtavan verkkosisällön suhteen harmaita hiuksia on tuottanut viime vuosina yleistynyt deepfake-teknologia. Deepfake on tekoälyyn perustuva teknologia, jonka avulla on mahdollista luoda sellaisia ääni- ja videopätkiä, jotka jäljittelevät uskottavasti tunnettujen todellisten henkilöiden ääniä ja kasvopiirteitä.¹⁸

¹⁰ Benkler, Faris & Roberts (2018); Bennett & Livingston (2020); Iosifidis & Nicoli (2021).

¹¹ Freelon & Wells (2020).

¹² Benkler, Faris & Roberts (2018); Pitkänen & Sutinen (2018); Auerbach & Castronovo (2013); Taylor (2013).

¹³ Jackson (2017).

¹⁴ Iosifidis & Nicoli (2021); Pitkänen & Sutinen (2018).

¹⁵ Jantunen (2015).

¹⁶ Jantunen (2015).

¹⁷ Center on Extremism 2023.

¹⁸ Woolley & Howard (2020).

Harhaanjohtavan tiedon tunnistaminen ei aina ole helppoa, ja erityisesti lapset ja nuoret ovat sen edessä muita heikommassa asemassa, sillä he vasta harjoittelevat luotettavan tiedon tunnistamista.

Tarkoituksellisesti harhaanjohtava tieto saattaa aiheuttaa hämmennystä ja on omiaan tuottamaan turvattomuuden ja epävarmuuden ilmapiiriä myös yhteiskuntaan laajemmin.

Lisäksi tarkoituksellisesti harhaanjohtava tieto usein vahvistaa polarisaatiota ja lisää todennäköisyyttä väestöryhmien välisille konflikteille¹⁹. Siten se myös vaarantaa lasten ja nuorten oikeuden turvalliseen ja hyvinvointia tukevaan kasvuympäristöön.

IHMISTEN MIELIPITEISIIN ON PYRYTTY VAIKUTTAMAAN AINA – PROPAGANDA EI OLE UUSI ILMIÖ

Mielipidevaikuttaminen harhaanjohtavan tiedon keinoin ei ole uusi ilmiö, vaan propagandan historia on lähes yhtä pitkä kuin ihmiskunnan historia: niin kauan kuin on ollut ihmisiä, niin on ollut myös kilpailevia päämääriä ja vaikutuspyrkimyksiä. Historian saatossa harhaanjohtavan tiedon muodot ja sen levittämisen menetelmät ovat kuitenkin muuttuneet. Historiallisesti mielipidevaikuttamisen välineinä ovat toimineet esimerkiksi kolikot, tarinat, runot ja arkkitehtuuri. Yhteiskuntien ja teknologian kehityksen myötä mukaan ovat tulleet muut viestintävälineet, kuten sanomalehdet, televisio, internet ja sosiaalinen media.²⁰

Mielipidevaikuttamisen tavoitteet ja propagandan sisällöt kuvastavat kunkin ajan henkeä ja yhteiskunnallista tilannetta. Esimerkiksi konfliktien ja sotien aikana propagandalla on pyrytty vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen hallitsijan kannalta suotuisasti esittämällä oma yhteiskunta hyvänä ja jokin toinen yhteiskunta pahana.

Etenkin maailmansotien aikana tällaisella viholliskuvia pönkittäväällä propagandalla oli suuri rooli, mikä vaikuttaa yhä myös meidän mielikuviimme siitä, minkälaista propaganda on²¹. Vaikka 2020-luvultakin on olemassa esimerkkejä räikeästä propagandasta, kuten Putinin Venäjän Ukrainan sotaa käsittelevä viestintä, näyttyy propagandalla nyky-yhteiskunnassa kuitenkin usein hienovaraisempaa, ja sitä on yhä vaikeampi tunnistaa.

Valheellinen ja harhaanjohtava tieto leviää erityisesti sosiaalisessa mediassa, jossa tunteisiin vetoava sisältö ja henkilökohtaiset vakaumukselliset seikat vaikuttavat ihmisten mielipiteisiin jopa enemmän kuin objektiiviset faktat ja tutkittu tieto.

Sosiaalisessa mediassa tosiasioiden ja valheiden raja on hämärtynyt, mitä myös propagandistiset toimijat hyödyntävät saavuttaakseen omia päämääriään. Esimerkiksi Yhdysvaltain entinen presidentti Donald Trump on valjastanut sosiaalisen median alustat tehokkaasti oman disinformaationsa välineeksi.

¹⁹ Tucker et al. (2018).

²⁰ Pitkänen & Sutinen (2018); Taylor (2003).

²¹ Auerbach & Castronovo (2013); Benkler, Faris & Roberts (2018); Pitkänen & Sutinen (2018).

VALEUUTISET VAIKEUTTAVAT LUOTETTAVAN TIEDON TUNNISTAMISTA

Yksi viime vuosikymmenen aikana harmaita hiuksia viralliseen tiedonvälitykseen tuonut harhaanjohtavan tiedon muoto on valeuutiset. Valeuutiset jäljittelevät virallista tietoa: niiden on tarkoitus esiintyä luotettavana lähteenä, joka käsittelee pinnalla olevia aiheita vaihtoehtoisesta näkökulmasta. Valeuutissivustot käyttävätkin usein virallisia tahoja matkivia nimiä ja fontteja, mutta itse teksti on kuitenkin usein yksinkertaisempaa ja karrikoivaa. Valeuutiset leviävät etenkin sosiaalisessa mediassa, ja esimerkiksi viestipalvelu X:ssä (ent. Twitter) ne leviävät jopa tavallisia uutisia nopeammin.²²

Huolestuttavaa sosiaalisessa mediassa leviävissä valeuutisissa on erityisesti se, kuinka ne myötävaikuttavat kärjekkäämmän keskustelukulttuurin muodostumiseen.²³

Sosiaalisen median toimintalogiikka ja algoritmit luovat herkästi sisältökuplia ja kaikukammioita, joiden myötä osa ihmisistä ajautuu syvälle harhaanjohtavan tiedon maailmaan²⁴. Osalla viime vuosien valeuutisista on havaittu olevan yhteyksiä myös äärioikeistolaisiin ja äärikonservatiivisiin tahoihin sekä salaliittoteorioihin, joita osa näiden tahojen edustajista kannattaa.²⁵

Vaikka valeuutisten tuottajat ovat pääsääntöisesti ideologisesti järjestäytyneitä, on kuitenkin hyvä muistaa, etteivät kaikki niiden jakajat toimi vastaavasta päämäärästä käsin. Valeuutisen levittäjä voi olla myös epähuomiossa tai tietämättömänä toiminut

henkilö, joka pitää uutista kiinnostavana.²⁶ Valeuutisten luotettavuuden arviointi voi olla erityisen haastavaa nuorille, jotka vielä harjoittelevat kriittistä medialukutaitoa. Julkaisujen asiallinen ulkoasu ja yksinkertaisempi sisältö saattavat tuntua nuoresta vakuuttavilta, ja yleisiä näkemyksiä haastava sisältö voi olla kiehtovaa.

Erityisesti sosiaaliseen ympäristöönsä pettyneet, syrjäytyneet ja väärinkohdellut nuoret saattavat löytää valeuutisista vaihtoehtoisia näkemyksiä ja yhteisön, joka haastaa epäreiluksi koetun maailman.

Nykyinen yhteiskunnallinen tilanne onkin lapsille ja nuorille haastava: hurjien ilmiöiden ja kärjekkään keskustelun ohella maailmasta löytyvä tieto on ristiriitaista, ja luotettavien lähteiden tunnistaminen voi olla vaikeaa.

²² Vosoughi, Roy & Aral (2018).

²³ Bennett & Livingston (2020).

²⁴ Benkler, Faris & Roberts (2018); Greifeneder et al. (2020).

²⁵ Benkler, Faris & Roberts (2018); Bennett & Livingston (2020).

²⁶ Greifeneder et al. (2020).

SALALIITTOTEORIAM DISINFORMAATION ILMENEMISMUOTONA

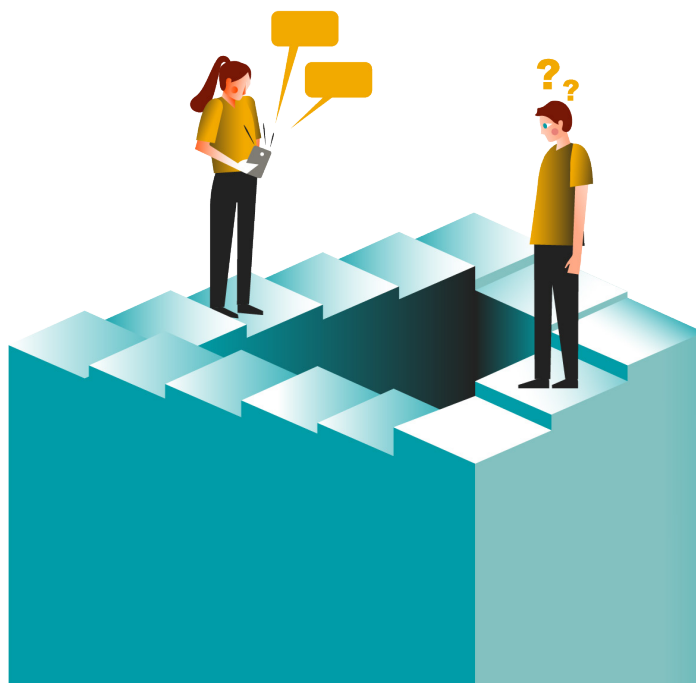
Usein harhaanjohtavalla tiedolla pyritään tuottamaan epäluottamusta ja luomaan vastakkainasettelua sosiaalisten ryhmien välille, oli sitten kyse eri väestöryhmistä, uskontokunnista tai kansakunnista. Harhaanjohtava tieto voi äärimmillään rakentaa kokonaisen uskomusmaailman, josta salaliittoteoriat ovat yksi esimerkki. Salaliittoteorioilla voidaan viitata niin viihteellisiin kuin vakavamielisiinkin teorioihin vaihtoehtoisista totuuksista. Tässä selvityksessä salaliittoteorioilla tarkoitetaan kuitenkin uskomuksia siitä, että tietyt tilanteet ja tapahtumat ovat jonkin valtaa omaavan, pahantahtoisen tahon tahallaan aiheuttamia. Tällaisiin salaliittoteorioihin liittyy usein yksinkertaistava ja mustavalkoinen maailmankuva, jossa hyvyys ja pahuus ovat selkeästi eroteltavissa.²⁷

Salaliittoteorioiden suosio kasvaa usein tilanteissa, joissa yhteiskuntarauha on järkkynyt ja psykologinen tarve selityksille ja turvallisuuden tunteelle lisääntyy. Salaliittoteoria tarjoaa usein selkeitä ja yksinkertaistettuja selityksiä monimutkaisille tilanteille ja luo seuraajalleen kontrollin ja turvallisuuden tunnetta.²⁸

Niin salaliittouskomusten kuin muunkin harhaanjohtavan tiedon juurtuminen lähtee usein liikkeelle epäilyksestä ja epävarmuudesta: jokin on horjuttanut yksilön uskoa virallisiin selityksiin, tiedotuskanaviin ja yhteiskunnan instituutioihin. Tällöin yksilö saattaa kiinnostua vaihtoehtoisista selitysmalleista, joiden joukossa esiintyy myös salaliittoteorioita. Salaliittoteoriat

ja niitä ympäröivät yhteisöt löytyvät puolestaan usein internetistä, jossa tapahtuu herkästi kuplautumista, ja yksilö saattaa saada vääristyneen käsityksen niin teorian luotettavuudesta kuin teoriaa kannattavien määrästäkin²⁹. Kun yksilö alkaa pitää salaliittoteoriaa luotettavana, uskomus alkaa vaikuttaa siihen, millaista tietoa pidetään luotettavana ja millaista ei. Käsitysten vakiinnuttua uskomuksen haastaminen voi olla vaikeaa, koska kaikki salaliittoteoriaa kyseenalaistava tieto voidaan nähdä osana salaliittoa.³⁰

Salaliittoteorioiden määrittäminen ei kuitenkaan ole aivan helppo tehtävä, koska maailmassa ilmenee suunnitelmallista ja tavoitteellista vehkeilyä, oman edun tavoittelua ja korruptiota. Sen vuoksi myöskään nuoren kriittinen suhtautuminen auktoriteetteihin tai valtaa pitäviin ei ole lähtökohtaisesti huono asia, vaan demokratian ja sananvapauden kannalta olennainen kansalaisen oikeus. Osa maailmanhistorian ilmiöistä, joita on aikanaan pidetty salaliittoteorioina, on sittemmin pystytty osoittamaan todeksi, ja esimerkiksi talvisodan käynnistäneisiin Mainilan laukauksiin on liittynyt salaliittouskomuksia³¹. Todeksi paljastuneita salaliittoja käytetäänkin usein todisteina myös muiden salaliittoteorioiden todenperäisyydestä³². Nuoren kohdalla salaliittoteoriaan uppoutuminen saattaa kuitenkin joissain tapauksissa hämärtää todellisuuskäsitystä, aiheuttaa epäluuloja niin yhteiskuntaa kuin läheisiäkin kohtaan, kärjistää näkemyksiä ja pahimmillaan johtaa vihamieliseen toimintaan.

²⁷ Euroopan komissio (2020).

²⁸ Euroopan komissio (2020).

²⁹ Benkler, Faris & Roberts (2018); Greifeneder et al. (2020).

³⁰ Euroopan komissio (2020).

³¹ mm. <https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/9228828c-c16e-4d83-81e2-486e352c4c3a>

³² Sivelä (2015).

MIKSI DISINFORMAATIOTA USKOTAAN?

Siihen, miksi ihmiset uskovat valeuutisia, hurauttavat salaliittoteorioihin tai eivät ylipäänsä erota disinformaatiota todenmukaisesta tiedosta, on monia syitä.

Taitavasti rakennettu propaganda soveltaa psykologisia vaikutusmekanismeja ja pyrkii vaikuttamaan ihmisten ajatuksiin ja asenteisiin tiedostamattomalla tasolla. Harhaanjohtava tieto vetoaa tyypillisesti esimerkiksi tunteisiin, yleiseen moraaliiin ja erilaisiin auktoriteetteihin.

Lisäksi se hyödyntää ihmisen ajattelulle tyypillisiä vinoumia eli erilaisia tiedonkäsittelyllisiä taipumuksia, jotka vääristävät todellisuutta.

Propagandan, disinformaation ja muun harhaanjohtavan tiedon luoma maailmankuva voi vedota ihmiseen myös sosiaalisista syistä. Yleisiä totuuksia vastustavien puhetapojen ympärille muodostuu usein myös sosiaalisia yhteisöjä, jotka voivat tarjota yhteenkuuluvuuden ja merkityksellisyyden kokemuksia niitä kaipaavalle.

PSYKOLOGISET VAIKUTUSMEKANISMIT DISINFORMAATION TAUSTALLA

Harhaanjohtavan tiedon historiassa tunteisiin vetoaminen on ollut eniten käytetty psykologisen vaikuttamisen keino. Tänäkin päivänä propaganda, disinformaatio, valeuutiset ja salaliittoteoriat pyrkivät

muovaamaan ihmisten ajattelua ja toimintaa herättämällä vahvoja tunnereaktioita.

Tunteisiin vetoaminen on harhaanjohtavan tiedon levittäjälle hyödyllistä, koska tunnekokemus vie suurimman osan ajattelukapasiteetistamme ja vaikeuttaa rationaalista ajattelua. Voimakkaat tunteet ovat usein kehollisia: ne vaikuttavat muistiin ja havainnointikykyyn ja häiritsevät siksi aivojen rationaalista ajattelusta vastaavien osien toimintaa³³. Ihmiset eroavat siinä, minkä verran tunteet ohjaavat ajattelua. Propaganda onkin omiaan vetoamaan erityisesti sellaisiin ihmisiin, joiden tunteet kiihtyvät nopeasti.³⁴

Toinen harhaanjohtavan tiedon historiassa paljolti käytetty strategia on toisto. Kun jotakin väitettä toistetaan systemaattisesti samalla tavalla, alkaa se ajan kuluessa muuttua ihmisten mielissä todeksi, koska tuttua ja usein toistettua väitettä uskotaan helpommin kuin uutta ja vierasta. Tätä kutsutaan lumetotuusvaikutukseksi. Sen taustalla vaikuttaa esimerkiksi taipumuksemme suhtautua tuttuihin asioihin positiivisesti, mikä edistää myös väitteen uskomista. Lisäksi tuttua informaatiota on mutkatonta ja helppoa prosessoida, jolloin se jää myös hyvin mieleen³⁵. Tämän lisäksi väitteen uskomiseen vaikuttaa niin kutsuttu myöhäisvaikutus. Kun painamme jonkin väitteen mieleemme, jo muutaman viikon kuluessa väitteen ja sen lähteen välinen yhteys muistissamme katkeaa. Ajan kuluessa emme siis välttämättä enää muista, olemmeko lukeneet jonkin tiedon esimerkiksi sanomalehdestä vai nähneet siihen liittyvän videon YouTubessa. Etenkin sosiaalisesta mediasta mieleen jäävien väitteiden kohdalla lähteen luotettavuus helposti unohtuu, ja on siis mahdollista, että alamme uskoa alun perin epäluotettavana tai virheellisenä pitämäämme tietoa myöhemmin.³⁶

³³ Phelps (2005).

³⁴ Martel, Pennycook & Rand (2020).

³⁵ De Keersmaecker et al. (2020).

³⁶ Bouko, Krempaská & Kucinska (2021).

Harhaanjohtava viestintä nojaa usein yksinkertaistavaan ja mustavalkoiseen puhetapaan. Yksinkertainen viesti vetoaa erityisesti epävarmuuden keskellä eläviin ihmisiin, sillä meillä on luontainen taipumus pyrkiä eroon epävarmuudesta sekä ajattelumme että ympäristömme suhteen. Helppo ja yksinkertainen viesti vetoaa, koska se on helpompi prosessoida, hyväksyä ja muistaa. Lisäksi meillä on taipumus yliarvioida omia kykyjämme etenkin suhteessa sellaisiin asioihin, joista tiedämme vain vähän (nk. *ylivertaisuusvinouma*).³⁷

Tunteisiin vetoamisen ja toiston lisäksi harhaanjohtava tieto hyödyntää usein ihmisen yleistä uskoa auktoriteetteihin. Kun viestin tai väitteen takana seisoo auktoriteetti, väite uskotaan helpommin ilman kriittistä tarkastelua. Tutkimuksissa on huomattu, että ihmisen ”auktoireettiisko” ei aina horju edes silloin, kun auktoireetin näkemys tai toiminta on ristiriidassa omien asenteidemme tai arvojemme kanssa. Klassisessa sosiaalipsykologisessa kokeessa valtaosa ihmisistä oli valmis antamaan kivuliaita (ja myös kuolettavia) sähköiskuja toiselle ihmiselle lääkärin käskystä ja painostuksesta³⁸. Auktoireettiroolin levittämä valheellinen tieto on siis erityisen ongelmallista, ja yksilön näkökulmasta sitä on sangen vaikea torjua.

Edellä esiteltyjen esimerkkien lisäksi ajattelumme vaikuttaa myös yleinen taipumus tukeutua sellaiseen tietoon, joka tukee omaa maailmankuvaamme. Sosiaalisen median aikakaudella tämä vahvistusvinoumaksi kutsuttu taipumus on tullut kenties vielä aiempaa näkyvämmäksi, ja on puhuttu kuplautumisesta, kaikukammioista ja niin edelleen. Tätä vaikutusta vahvistaa vielä niin kutsuttu motivoitu päättely eli taipumus pitää omaa näkemystä tukevia argumentteja intuitiivisesti luotettavimpina.³⁹

Muita olennaisia ajattelun vinoumia, joita propaganda käyttää hyväkseen ovat esimerkiksi

Edellisyysvaikutus eli taipumus muistaa paremmin ensimmäisenä opittu ja omaksuttu tieto kuin myöhemmin saatava tieto. Ensimmäisenä saatu tieto on myös myöhemmin saatavaa informaatiota pysyvämpää.⁴⁰

Ankkurointi eli se, että ensin kuultu ja opittu tieto toimii peilipintana, jota vastaan kaikkea uutta tietoa arvioidaan.⁴¹

Konformismi tarkoittaa että ihmisillä on taipumus mukautua ympäröivään sosiaaliseen ympäristöönsä, esimerkiksi tukea sellaisia ajatuksia ja uskomuksia, joita monet muutkin kannattavat.⁴²

Strutsiefekti eli se, että suljetaan silmät negatiivisilta ja omia näkemyksiä kritisoivilta ääniltä.⁴³

³⁷ American Psychological Association (APA) määritelmää mukaillen

³⁸ Milgram (1974).

³⁹ Bouko, Krempaská & Kucinska (2021).

⁴⁰ American Psychological Association (APA) määritelmää mukaillen

⁴¹ American Psychological Association (APA) määritelmää mukaillen

⁴² American Psychological Association (APA) määritelmää mukaillen

⁴³ American Psychological Association (APA) määritelmää mukaillen

HARHAANJOHTAVAN TIEDON LUOMAN MAAILMANKUVAN YMPÄRILLE MUODOSTUU YHTEISÖJÄ

Harhaanjohtava tieto luo vaihtoehtoisia maailmankuvia, joiden ympärille syntyy omia yhteisöjään. Ryhmään kuulumisen on yksi inhimillisistä perustarpeista, ja se voikin olla yksi merkittävistä propagandaan ja esimerkiksi salaliittoteorioihin uskomisen taustalla olevista vetotekijöistä. Kun samalla tavalla uskovat ja ajattelevat ihmiset kerääntyvät yhteen, muodostavat he samalla omia kaikukammioitaan, joissa jaetut uskomukset vahvistuvat. Samalla ryhmän yhteinen sosiaalinen identiteetti eli kokemus ”meistä” vahvistuu.⁴⁴ Äärimmillään tämä luo vastakkainasettelua suhteessa muihin ja täten myös korostaa ryhmän erityisyyttä ja ajatusta siitä, että kuulutaan johonkin erityiseen ”valittuun joukkoon”.

Niin sanottuihin vaihtoehtoisiin totuuksiin uskoviin yhteisöihin (esimerkiksi salaliittoteoreetikot) kuuluu usein ylevä totuuden etsimisen ja vastavirtaan kulkemisen ideaali. Erityisesti salaliittoteoriat tarjoavat helposti lähestyttäviä selityksiä monimutkaisille asioille sekä kontrollin ja turvan tunnetta, ja samalla ne voivat tuntua myös jännittäviltä ja palkitsevilta. Erilaiset salaliittoteoriat voivatkin vedota erityisesti elämishakuisiin ja jännityksestä nauttiviin nuoriin, joille salaliittoteorioiden maailma tarjoaa kutkuttavia tunnekokemuksia ja samalla vahvistaa yksilöllistä identiteettiä ja kokemuksia erityisyydestä.

Samalla tavalla uskovien ja ajattelevien ihmisten yhteisöissä jaetaan keskenään tietoa ja erilaisia uskomuksia. Näin ollen myös virheellinen ja harhaanjohtava tieto leviää tehokkaasti yhteisöjen sisällä. Meillä

ihmisillä on tapana pitää meille läheisiä ihmisiä luotettavimpina ja uskomme herkemmin oman sisäryhmämme jäsenten eli itsemme kaltaisten ihmisten kokemuksia ja näkemyksiä kuin ryhmän ulkopuolisten ihmisten. Sama pätee myös lapsiin ja nuoriin.

Erityisesti nuoruudessa toveri- ja vertaisryhmät nousevat elämän piiriin tärkeimmiksi sosiaalisiksi tukipilareiksi, ja nuoret ovat siksi erityisen alltiita vertaisryhmien jakaman harhaanjohtavan tiedon vaikutuksille.

Yksilön tasolla saman ajatusmaailman jakava ryhmä tarjoaa siis tunteen yhteenkuuluvuudesta ja merkityksellisyydestä eli vastaa yksilön tarpeisiin. Ryhmä voi olla hyvinkin konkreettinen ja jäsentynyt (kuten ekstremistiset ryhmät), mutta vastaavanlaisen yhteenkuuluvuuden kokemuksen yksilölle voi tarjota myös erilaisilla puhetoivoilla tuotetut ryhmät. Yksi propagandan tarkoituksista voikin olla luoda yhteistä kollektiivista kokemusmaailmaa ja sosiaalista identiteettiä ja tarjota ihmisille vaihtoehtoisia tapoja hahmottaa maailmaa ja omaa paikkaansa siinä. Esimerkiksi johonkin tiettyyn salaliittoteoriaan uskovien porukassa teorian tavoite on vastata ihmisten emotionaalsiin tarpeisiin ja tukea heidän kokemusmaailmaansa. Johdonmukaisuus propagandassa tai muussa harhaanjohtavassa tiedossa ei välttämättä ole lainkaan olennaista, vaan kyse on nimenomaan inhimillisiin tarpeisiin vastaamisesta. Jos esimerkiksi kohtaa salaliittoteorioiden maailmaan humpsahtaneen nuoren, on tärkeää pohtia, mihin nuoren perustavanlaatuisen tarpeeseen, kuten turvallisuuden tunteeseen, tämä sosiaalinen yhteisö on onnistunut vastaamaan.

⁴⁴ RAN (2022).

SOSIAALINEN MEDIA LISÄÄ DISINFORMAATION LEVIÄMISTÄ JA SALALIITTOTEORIOIDEN VETOVOIMAA

Nykypäivänä sosiaalisella medially on tutkitusti keskeinen rooli disinformaation ja propagandan leviämisessä⁴⁵. Erityisesti paljon verkossa aikaa viettävät lapset ja nuoret ovat alttiita harhaanjohtavan tiedon ja esimerkiksi salaliittoteorioiden kohtaamiselle.

Tutkimusten mukaan yli 80 prosenttia eurooppalaisista nuorista⁴⁶ ja vähintään joka toinen suomalainen nuori⁴⁷ kohtaa tai on kohdannut verkossa valheellista ja harhaanjohtavaa sisältöä. Disinformaatio leviää verkossa nopeasti tavoittaen siis huomattavan osan verkkoa käyttävistä ihmisistä. Euroopan komission⁴⁸ mukaan verkossa leviävä harhaanjohtava tieto on lisääntynyt huomattavasti ja muodostaa alati suuremman uhan demokratialle ja oikeusvaltioperiaatteille.

Suomalaisten medialukutaidot ovat kansallisella tasolla keskimäärin hyvällä tasolla, mutta esimerkiksi koulujen opetukseen sisältyvässä medialukutaidoissa ei oteta sosiaalista mediaa huomioon niin laajasti kuin tarvitsisi. Esimerkiksi uutisten seuraaminen sosiaalisen median kautta on yleistynyt, eivätkä lapset ja nuoret käytä niin sanottuja perinteisiä medioita, kuten tv:tä ja sanomalehtiä, samalla tavalla kuin aiemmat sukupolvet. Sosiaalisessa mediassa disinformaation erottaminen luotettavasta tiedosta on haastavaa, koska verkossa kaikki vaikuttaa helposti samanarvoiselta. Uutisten formaattia on helppo matkia, mistä lukuisat valeuutiset ovat oiva esimerkki.⁴⁹

Myös synteettisesti tuotettua disinformaatiota ja propagandaa voi olla vaikea tunnistaa ja kitkeä sosiaalisesta mediasta, sillä esimerkiksi deepfake-videot ja äänitallenteet voivat olla niin uskottavia, että niiden todenperäisyyttä voi olla vaikea varmistaa⁵⁰. Esimerkiksi Twitterissä – myös alustan niin sanotuilla vahvistetuilla tileillä – levisi toukokuussa 2023 tekoälyteknologialla luotu kuva Pentagonin romahtamisesta. Vaikka Yhdysvaltain puolustusministeriö vahvisti lopulta kuvan väärennökseksi, kuva kerkesi jo aiheuttaa Yhdysvaltain pörssikurssin hetkellisen romahtamisen.⁵¹

Tämän lisäksi sosiaalisessa mediassa kiertävistä uutisartikkeleista meillä on tapana lukea usein pelkkä otsikko, jonka perusteella muodostamme hyvin nopeasti (ja osittain tiedostamattakin) mielikuvan uutisen sisällöstä. Teemme myös nopeasti päätelmiä uutislähteen todenmukaisuudesta, ja yleisesti ottaen meillä on taipumus uskoa luotettavina pitämiämme ihmisiä, erityisesti läheisiämme. Sama taipumus on myös nuorilla: he luottavat todennäköisimmin sosiaalisessa mediassa jaettuun tietoon, jos juttu on laajasti jaettu tai jos jakaja on ystävä, perheenjäsen tai nuoren mielestä vakuuttava tunnettu henkilö.⁵²

Myös yleinen sosiaalisen median toimintalogiikka eli voimakkaiden tunteiden herättäminen ja käyttäjän koukuttaminen nopeaan ja stimuloivaan sisältöön ruokkii esimerkiksi valeuutisten ja salaliittoteorioiden kaltaisia propagandan ja disinformaation muotoja. Tutkimuksissa on havaittu, että voimakkaita tunteita herättävät valeuutiset leviävät Twitterissä muuta sisältöä nopeammin ja niitä myös jaetaan useammin kuin todenmukaista informaatiota⁵³. Valeuutisten vetoavuus perustuu osittain siihen, että niissä esitetty informaatio on uutta ja radikaalia ja täten herättää voimakkaita tunteita. Tunteisiin vetoaminen on myös monen väkivaltaisen ääri liikkeen verkkoviestinnän tavoite.

⁴⁵ Enders et al. (2021).

⁴⁶ Bayer et al. (2021).

⁴⁷ Tutkimuksesta riippuen luku vaihtelee 50–80 välillä.

⁴⁸ Euroopan komissio, 2018.

⁴⁹ Kaarikoski et al. (2022).

⁵⁰ Woolley & Howard (2020).

⁵¹ Clayton (2023).

⁵² Kaarikoski et al. (2022).

⁵³ Rosoughi, Roy & Aral (2018).

MIKSI EKSTREMISTISET RYHMÄT LEVITTÄVÄT HARHAANJOHTAVAA TIETOA?

Harhaanjohtavan tiedon levittäminen on olennainen osa myös ekstremististen ääriyhmien toimintaa⁵⁴. Väkivaltaiset ääriyhmittymät hyödyntävät massavaikuttamisen keinoja erityisesti ideologiansa levittämisessä ja uusien jäsenien rekrytoimisessa. **Tunteisiin vetoavilla, pelottelevilla ja kärjistävillä tarinoilla rakennetaan yhtenäistä identiteettiä, oikeutetaan välitöntä toimintaa ja epäinhimillistetään kuviteltua vastustajaa⁵⁵.** Ekstremistiset liikkeet voivat lisäksi hyötyä taloudellisesti esimerkiksi vaihtoehtomedioista, vaihtoehtohoitotuotteista, tapahtumista tai sosiaalisen median vaikuttajien henkilöbrändeistä.⁵⁶ Ääriliikkeet myös hyödyntävät viestinnässään synteettisen median eri muotoja ja erityisesti deepfake-tekniologiaa levittääkseen haitallista, vihamielistä ja harhaanjohtavaa sisältöä ja valeutisia verkossa.⁵⁷ **Pahimmillaan yhdistelmä pahoinvointia, epäluottamusta ja sosiaalisesta mediasta löydettyä harhaanjohtavaa tietoa voi ajaa myös nuoren vihamieliseen ajatusmaailmaan, johon saattaa ääritapauksissa kuulua aatteellista väkivaltaa.** Seuraavissa luvuissa käsittelemme sitä, kuinka ekstremistiset ryhmät hyödyntävät harhaanjohtavaa tietoa ja millaisia uhkia ekstremistiliikkeiden levittämä harhaanjohtava tieto voi aiheuttaa nuorille.

DISINFORMAATIO JA MIELIPIDEVAIKUTTAMINEN MYÖS EKSTREMISTISTEN RYHMIEN TAVOITTEENA

Ääriliikkeiden propagandassa hyödynnetään psykologisia vaikutusmekanismeja ja retorisia keinoja.

Ekstremistiselle mielenmaisemalle tunnusomainen mustavalkoisuus näkyy propagandassa ehdottomuuksien ja vastakkainasetteluiden ylläpitämisenä ja korostamisena eli muun muassa voimakkaina ryhmäerotteluina, pahansuovan syntipukin nimeämisenä sekä vihamielisenä suhtautumisena tiettyihin vähemmistöryhmiin.

Monen ääriyhmittymän ideologisessa kehyksessä luodaan mielikuvaa siitä, että aatteen piirissä olevat ihmiset ovat valittu joukko, joka on ”nähty valon” ja pyrkii paljastamaan ”oikean” totuuden. Tällaisella puhettavalla ekstremistinen ideologia asemoidaan ainoaksi oikeaksi ideologiaksi, ja samalla korostetaan eroavaisuuksia sisäryhmän eli meidän ja ulkoryhmän eli muiden välillä. Tämä vahvistaa ryhmän yhtenäisyyttä ja sosiaalista identiteettiä. Olennaista tällaisessa mielipidevaikuttamisessa on se, että muut ideologiset kehykset esitetään alempiarvoisempina oman sisäryhmän erityisyyttä korostamalla. Samalla tuotetaan myös ihmisten välisiä hierarkiaeroja.

Ekstremistisessä propagandassa luodaan tyypillisesti myös kiireellisyyden tuntua. Tällä pyritään oikeuttamaan väkivaltaa ”vihollisia” kohtaan, koska ”muita vaihtoehtoja ei ole” ja ”pian on jo liian myöhäistä”. Samalla tuotetaan tarinaa uhriudesta: ääriliikkeet saattavat esimerkiksi maalata aiheettomia uhkakuvia jostakin heikossa asemassa olevasta ryhmästä. Propagandalla pyritään siis vahvistamaan me vastaan ne -asetelmia sysäämällä todelliset tai koetut sisäryhmän kohtaamat ongelmat ulkoryhmien syyksi.

⁵⁴ Moskalenko & Romanova (2022).

⁵⁵ Pitkänen & Sutinen (2018).

⁵⁶ Iosifidis & Nicoli (2021); Tandoc, Lim & Ling (2018).

⁵⁷ Center on Extremism 2023.

EKSTREMISTINEN PROPAGANDA HYÖDYNTÄÄ USEIN SALALIITTOTEORIOIDEN ELEMENTTEJÄ

Useat ekstremistiset ideologiat pohjautuvat jonkinlaiseen salaliittouskomukseen. Kyseessä voi olla esimerkiksi valtaapitävien vehkeily kansaa vastaan tai käsitys kokonaisen ihmisryhmän jakamasta valheellisesta historiantulkinnasta. Ekstremististen ideologioiden ja salaliittoteorioiden toimintalogiikassa onkin nähtävissä useita samankaltaisuuksia. Keskeisimmät yhdistävät peruspiirteet ovat tiedevastaisuutena ja valtiovastaisuutena näyttäytyvä epäluuloisuus auktoriteetteja ja valtion virallisia instituutioita kohtaan sekä tietynlainen syntipukkiajattelu.

Edellä mainitut piirteet yhdistyvät sellaisissa teorioissa, joissa syntipukeiksi maalataan nimenomaan auktoriteettiasemassa oleva taho, kuten valtionjohto tai globaali suurvalta. Toisaalta syntipukiksi voidaan maalata myös jokin hyvin löyhästi määritelty ryhmä, kuten "eliitti" tai niin kutsutut "liberaalit". Epämääräisiä ryhmiä on helppo syyttää ja niistä on myös helppo maalata omaa etua parhaiten palveleva mielikuva. Ekstremistisessä propagandassa syntipukki ei ole myöskään aina auktoriteettiasemassa, ja kyseessä voi olla jokin marginalisoitu⁵⁸ ryhmä.

Salaliittonarratiivit ovatkin oivallinen keino oikeuttaa ennakkoluuloja syntipukiksi nimettyjä ryhmiä kohtaan sekä korostaa niiden vaarallisuutta ja vaikutusvaltaa.

⁵⁸ Marginalisoidulla viitataan siihen, että ihmisryhmä on yhteiskunnan normiston ulkopuolella ja on siten sysätty ikään kuin yhteiskunnan "marginaaliin". Normien ulkopuolelle voi joutua esimerkiksi ihonvärin, etnisyyden, uskonnon, vamman tai sairauden, seksuaalisen suuntautumisen, kehon koon tai sukupuolen ilmaisun perusteella. Normisto riippuu sekä kulttuuriympäristöstä että ajankohdasta.

⁵⁹ Rose (2022).

⁶⁰ Suojelupoliisi (2021).

Koronapandemian myötä tiedevastaisuus on tullut aivan uudella tavalla esiin yhteiskunnallisessa keskustelussa, kun pandemiaan ja rokotuksiin liittyvät salaliittoteoriat ovat vallanneet tilaa. Näissä teorioissa toistuvat kertomukset siitä, kuinka lääkeyhtiöt ja koko tiedeyhteisö ovat mukana valtion ja median yhteisessä salajuonessa, jossa ohjailaan kansalaisten tietoa. Vastaavaa puhetapaa käytetään myös ilmastonmuutoksen kieltämisessä. Muita laajoja, eri salaliittonarratiiveja yhdistäviä teemoja ovat terveys ja siihen liittyvä kehonpuhtaus, joka yhdistää muun muassa uushenkisiä piirejä, vaihtoehtohoito- ja pseudolääketiedepiirejä sekä äärioikeistolaisia piirejä. Salaliittoteorioihin sisäänkirjattu valtio- ja tiedevastaisuus voi toimia siltana hyvinkin erilaisten ideologioiden välillä.

Viime vuosina salaliittoteoriat ovat olleet verrattain usein kytköksissä erilaisiin äärioikeistolaisiin ja äärikonservatiivisiin tahoihin. Yksi vaikutusvaltaisimmista ääri liikkeiden viljelemistä salaliittoteorioista onkin äärioikeiston ideologisessa kehityksessä vaikuttava teoria väestönvaihdosta.⁵⁹

Väestövaihtoteorialla tarkoitetaan salaliittoteoreettista kehystä uskonnolle, jonka mukaan monikulttuurisuus ja maahanmuutto muodostaisivat perustavanlaatuisen uhan valkoiselle länsimaiselle väestölle⁶⁰. Sen mukaan valtiot tekevät tietoisia poliittisia päätöksiä, joiden tavoitteena on valkoisen väestön korvaaminen erityisesti Afrikasta ja Lähi-idästä peräisin olevalla väestöllä. Viime vuosikymmeninä väestönvaihdolla ja muilla vastaavilla salaliittoteorioilla on perusteltu useita rasistisesti tai islamofobisesti motivoituneita terroritekoja.

Asiantuntijoiden mukaan äärioikeistolainen puhetapa linkittyy monelta osin myös antisemitismiin eli juutalaisvastaisuuteen. Suomen kulttuurillisessa kontekstissa suora yhteyttä voi olla hankalampi havaita, mutta viittaukset esimerkiksi ”globalistiseen eliittiin” ja uuteen maailmanjärjestykseen pohjaavat ajatukseen juutalaisten salaisesta maailmanherruudesta. Äärimmillään salaliittoteorioiden ja äärioikeiston välinen yhteys näkyy jopa holokaustin kieltämisenä.⁶¹

Äärioikeistoon kytkeytyvien teorioiden kanssa risteää myös ympäri Eurooppaa vahvistuva konservatiivinen anti-gender-liike. Sen mukaan ”gender-ideologiaksi” nimitetty kokonaisuus ihmisoikeusperiaatteita ja liberaalidemokraattisia arvoja (kuten naisten oikeudet, aborttioikeus, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeudet) uhkaa perinteisiä sukupuolirooleja, ydinperheinstituutiota ja täten koko yhteiskuntarakennetta. **Anti-gender-liikkeen tavoitteena on syventää polarisaatiota ja ruokkia yhteiskunnallista eripuraa.** Sen on todettu olevan yhteydessä järjestäytyneisiin informaatiovaikuttamiseen pyrkiviin tahoihin, jolla on yhteisiä rahoituskytköksiä äärioikeistolaisten liikkeiden kanssa.⁶²

Anti-gender-liikkeen sisällä ”gender-ideologialla” viitataan monenkirjaviin salaliittonarratiiveihin. Sillä voidaan tarkoittaa niin feministien, liberaalien, globalistien, kommunistien kuin EU:nkin salaliittoa. Anti-gender-liikkeessä liberaalidemokraattiset arvot yhdistetään usein mielikuviin ja väitteisiin pedofiiliasta tai lasten turvallisuuden ja viattomuuden vaarantamisesta.⁶³ Liikkeellä on kannattajia myös Suomessa, ja siinä esiintyvä konservatiivinen retoriikka risteää usein äärioikeistolaisen arvomaailman sekä erilaisten salaliittonarratiivien kanssa.

⁶¹ Mm. Kotonen (2016).

⁶² Honkasalo (2022).

⁶³ Kuhar & Paternotte (2017).

⁶⁴ Eli Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta.

⁶⁵ Sosiaali- ja terveysministeriö (2022).

⁶⁶ ILGA Europe (2023).

⁶⁷ Vinberg 2022.

Anti-gender-ideologian leviämisenä on jo konkreettisia seurauksia länsimaissa. Vuodesta 2020 alkaen Yhdysvalloissa on laadittu 76 lakia, jotka rajoittavat sukupuolivähemmistöön kuuluvien pääsyä esimerkiksi terveydenhuoltoon ja urheiluharrastuksiin. Anti-gender-liikehdintä on normalisoitu naisten sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksien kaventamista myös monissa Euroopan maissa valtiollisella ja organisaatioiden tasolla. Euroopassa esimerkiksi Puolan ja Bulgarian vetäytymistä Istanbulin sopimuksesta on pidetty anti-gender-ideologian seurauksena. Istanbulin sopimus⁶⁴ velvoittaa sen ratifioineita maita toimimaan sukupuolittuneen ja naisiin kohdistuvan väkivallan vähentämiseksi.⁶⁵ Lisäksi Euroopassa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuva väkivalta on selvässä nousussa, ja se on muuttunut aikaisempaa vakavammaksi.⁶⁶

Harhaanjohtavan tiedon leviäminen onkin erityisen haitallista vähemmistöön kuuluville nuorille, jotka joutuvat kärsimään kärjistyvien asenteiden seurauksista.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria tulee erityisesti suojella anti-gender-ideologian vaikutuksilta, sillä valtaväestöön verrattuna heillä on useammin haasteita mielen hyvinvoinnin kanssa sekä pitää itsestään sellaisena kuin ovat.⁶⁷

EKSTREMISTISTEN RYHMIEN DISINFORMAATIO JA NUORET

Nuoret ovat ekstremististen ääriliikkeiden vaikuttamisyrittysten suhteen erityisen haavoittuvassa asemassa, sillä he ovat herkässä kehitysvaiheessa ja vasta harjoittelevat luotettavan tiedon tunnistamista. Nuoret viettävät myös runsaasti aikaa sosiaalisessa mediassa, jossa liikkuu paljon disinformaatiota ja väkivaltaisten ääriliikkeiden propagandaa.

Lähes kaikki ekstremistiset ääriliikkeet kohdistavat propagandaansa verkossa lapsiin ja nuoriin ja harjoittavat rekrytointia sosiaalisen median väyliä hyödyntäen.⁶⁸

Nuoruus on merkittävää aikaa omista vanhemmista irtautumiselle ja oman yksilöllisen identiteetin rakentamiselle. Kun nuori vasta hahmottelee omaa polkuaan ja vanhemmistaan erillistä identiteettiä, on hän erittäin haavoittuvainen ulkopuolisille vaikuttimille ja yllykkeille. Rajojaan kokeileva nuori, joka samalla vasta opettelee itsenäistä ajattelua ja kriittistä suhtautumista aiemmin opittuun, voi myös tietoisesti hakeutua erilaisten näkemysten pariin. Nuoruuden ajattelua värittää mustavalkoisuus ja ehdottomuus, minkä vuoksi ääriliikkeiden yksinkertaistava ja mustavalkoinen viesti voi tuntua nuoresta vakuuttavalta.⁶⁹

Lisäksi nuorten tunteiden käsittely- ja itsesäätelytaidot ovat vasta kehittymässä, minkä vuoksi esimerkiksi pettymysten, ahdistuksen ja häpeän tunteet voivat tuntua nuorista erityisen voimakkailta. Mikäli nuorella ei ole kykyjä eikä hän saa tarvitsemaansa tukea vaikeiden tunteiden käsittelyyn, voivat negatiiviset tunnekokemukset kasaantua ja purkautua myöhemmin epärakentavalla tavalla.⁷⁰ Jos nuori kokee

esimerkiksi epäoikeudenmukaisuutta eikä pääse käsittelemään tätä tunnetta rakentavasti, ekstremistinen propaganda ja syntipukkiviestintä voivat tuntua puhuttelevilta. Myös impulsiivisuus kuuluu nuoruuteen, ja sen vuoksi myös välittömän tunnekokemuksen saaminen ekstremistisistä viestinnästä voi tuntua nuoresta palkitsevalta tai jopa koukuttavalta.

Haavoittuvimmassa asemassa oleville nuorille harhaanjohtavan tiedon maailma saattaa toimia epäreiluksi koetun maailman haastajana ja epätoivoisuuden ja näköalattomuuden purkamisen väylänä.

On myös mahdollista, että nuori löytää harhaanjohtavan tiedon myötä yhteisön, jonka kautta ajautuu yhä syvemmälle valheellisen tiedon ja salaliitonarratiivien maailmaan. Harhaanjohtavasta tiedosta kiinnostuminen saattaa myös joissain tapauksissa avata väyliä väkivaltaisen ekstremismin pariin⁷¹. Toisaalta harhaanjohtavan tiedon levittäminen voi olla nuorelle myös puhtaasti hauskanpidon keino, eikä siihen välttämättä liity yhtä vakavia motiiveja kuin aikuisten ja järjestäytyneiden tahojen kohdalla.

⁶⁸ Pelastakaa Lapset ry (2021).

⁶⁹ Nurmi et al. (2014).

⁷⁰ Nurmi et al. (2014).

⁷¹ Moskalenko & Romanova (2022).

MIKÄ SUOJAA DISINFORMAATION VAIKUTUKSILTA?

Harhaanjohtavaa tietoa tulisi torjua monenlaisilla toimilla ja kaikilla yhteiskunnan tasoilla. On tärkeää torjua sekä harhaanjohtavan tiedon julkaisemista ja leviämistä että niitä juurisyitä, jotka saavat ihmisen uskomaan tai levittämään harhaanjohtavaa informaatiota. Harhaanjohtavan tiedon negatiivisten vaikutusten ehkäiseminen onkin monimutkainen ketju, jonka toisessa päässä ovat esimerkiksi faktantarkastus, viestintästrategiat ja tekoälyteknologiat ja toisessa päässä pidemmän aikavälin ennaltaehkäisevät toimet, kuten kriittisen medialukutaidon ja yksilön itsesäätelyn ja tunnetaitojen vahvistaminen.⁷² Tulevaisuudessa tekoälyllä voi olla keskeinen rooli verkossa leviävien vale uutisten ja salaliittoteorioiden tunnistamisessa. Koneoppimisalgoritmien on esimerkiksi havaittu olevan ihanteellisia datamallien etsimiseen ja ymmärtämiseen. Erilaisia koneoppimistyökaluja onkin jo hyödynnetty tunnistamaan väärää tietoa sen perusteella, miten joukot, paikat ja ihmiset liittyvät toisiinsa, ja sen avulla on pystytty seuraamaan ja tunnistamaan sosiaalisen median toimintaa, joka osoittaa väärän tiedon merkkejä.⁷³

Median rooli yhteiskunnallisen tiedon tuottajana ja välittäjänä on kiistanalainen, ja siksi mediayhtiöillä on myös verrattain suuri vastuu disinformaation tunnistamisessa ja sen haittojen ehkäisemisessä. Tiedotusvälineiden valitsema tieto ja sen esittämistapa vaikuttavat ihmisten käsityksiin maailmasta, ja siten ne muokkaavat myös lasten ja nuorten käsityksiä yhteiskunnasta⁷⁴. Siksi on tärkeää, että media toimii yleisten ihmisoikeuksien ja demokraattisen yhteiskunnan periaatteiden mukaisesti eikä esimerkiksi julkaise joitakin ihmisryhmiä epäinhimillistä sisältöä.

Toisaalta demokraattisessa yhteiskunnassa on kuitenkin myös tärkeää kuulla monenlaisia ja moninaisia näkökulmia työntämättä ketään yhteiskunnallisen keskustelun ulkopuolelle. Tätä puoltaa myös sananvapaus ja sen yleiset valtioita velvoittavat periaatteet: tiedotusvälineillä pitää olla mahdollisuus toimia vapaasti, ja valtion tulee suojella tiedotusvälineiden moniäänisyyttä. Tämä tarkoittaa myös sitä, että oikeus välittää tietoa ja ajatuksia ei rajoitu viranomaisten ”oikeiksi” katsomiin lausuntoihin, vaan se ulottuu myös tietoihin ja ideoihin, jotka voivat järkyttää, loukata tai häiritä.

Toisin sanoen valtiot voivat rajoittaa sananvapautta ja tiedotusvälineiden vapautta vain kansainvälisen oikeuden mukaisesti. Esimerkiksi YK:n kansainvälinen yleissopimus kansalaisoikeuksista ja poliittisista oikeuksista kieltää nimenomaisesti sotapropagandan ja tietyn kaltaiseen vihaan yllyttämisen.⁷⁵ Samankaltaisesti YK:n Lapsen oikeuksien sopimus rajoittaa lapsien oikeutta ilmaista mielipiteitään vain, kun se on välttämätöntä ”muiden oikeuksien tai maineen kunnioittamiseksi; tai kansallisen terveyden, yleisen järjestyksen, tai väestön terveyden ja tai moraalin suojelemiseksi.”⁷⁶ Media voi kuitenkin osaltaan ehkäistä disinformaation leviämistä tukemalla rakentavaa debattia ja ajatusten vaihtoa erilaisista näkökulmista. Tämä on mahdollista osoittamalla tukemme riippumattomalle ja monipuoliselle mediaekosysteemille eli vapaille, itsenäisille ja monipuolisille medioille, jotka pyrkivät kuitenkin edistämään faktoihin perustuvaa tietoa.⁷⁷

Yhtenä torjuntakeinona on myös toteutettu levittäjätahojen ”deplatformaamista” eli heidän poistamistaan sosiaalisten medioiden alustoilta. Tämä voi olla tehokas toimi väärän tiedon leviämisen estämisessä, mutta

⁷² Iosifidis & Nicoli (2021).

⁷³ Simplilearn (2023).

⁷⁴ Purnat (2021).

⁷⁵ OSCE (2023).

⁷⁶ YK (1989).

⁷⁷ UNICEF (2021).

kääntöpuolena on kuitenkin riski, että poistetut levittäjätahot rakentavat omat suljetut alustansa, joissa mielipiteiden kaikukammioefekti voimistuu ja kärjistyy.⁷⁸ Eristäminen ei myöskään poista varsinaisia juurisyitä, joista esimerkiksi kumpuaa se epäluottamus, joka usein motivoi harhaanjohtavan tiedon levittämistä. Siksi harhaanjohtavan tiedon torjuminen yksinään ei riitä ilmiön haittojen minimoimiseksi.

Sen lisäksi, että disinformaation leviämistä pyritään ehkäisemään, on tärkeä pohtia myös niitä motiiveja, joita disinformaation levittämisen taustalla on. Asiantuntijoiden mukaan yksittäisen ihmisen kohdalla kyse on usein yhteiskuntaan suuntautuvasta epäluottamuksesta ja epäoikeudenmukaisuuden kokemuksista.

Vastaavanlaisia kokemuksia eriarvoisuudesta ja koetusta epäreilueudesta yhteiskunnan eri areenoilla on usein myös väkivaltaisen radikalisoitumisen taustalla. Tällaisen epäluottamuksen kitkeminen vaatii pitkäjänteistä työtä ja laajempia muutoksia yhdenvertaisuuden toteutumiseksi. On siis tärkeä pohtia, minkälaiset yhteiskunnalliset rakenteet ja toimintatavat tuottavat eriarvoisuutta ja ajavat tietynlaisia ihmisiä yhteiskunnan marginaaliin.

Viranomaisten ja virallisten tahojen torjuntatoimet ovat olennaisessa asemassa harhaanjohtavan tiedon vaikutusten torjumisessa. Lisäksi on kuitenkin erittäin tärkeää vahvistaa nuorten resilienssiä eli psykologista vastustuskykyä suhteessa harhaanjohtavaan tietoon. Resilienssin ytimessä on turvallisuuden tunne, jonka vahvistaminen suojaaa yhteiskunnan epävarmuuksien ja epäkohtien negatiivisilta vaikutuksilta. Kun nuori pystyy luottamaan tulevaisuuteen ja ympäröivään yhteiskuntaan, hän tuskin hairahtaa epäluottamusta kylvävän disinformaation syövereihin. Myös tunnetaitojen vahvistaminen lisää nuoren resilienssiä pahansuopia vaikuttamisyrityksiä vastaan. Kun nuorella on välineitä käsitellä myös epämukavia tunteita, eivät ne

horjuta hänen turvallisuuden tunnettaan perustavanlaatuisesti. **Hyvät tunnetaidot auttavat nuorta kanavoimaan epämieluisia tunnekokemuksia rakentavaan itsereflektioon ja yhteiskunnalliseen keskusteluun.**

Turvallisuuden tunteen ja tunnetaitojen lisäksi nuoren resilienssiä harhaanjohtavan tiedon negatiivisia vaikutuksia kohtaan vahvistaa erityisesti kriittinen medialukutaito sekä virheellisen tiedon ja sen levittämisstrategioiden ennakointi.

KRIITTINEN MEDIALUKUTAITO

Medialukutaito tarkoittaa yleistä kykyä ymmärtää ja käsitellä erilaisia medioita, kuten kirjoja, lehtiä, televisiota, elokuvia ja internetiä. Se on kykyä ymmärtää median sisältöä, tunnistaa viestien tarkoituksia ja tavoitteita sekä tulkita niitä asianmukaisesti. Kriittinen medialukutaito puolestaan korostaa kriittistä ajattelua ja analyttistä lähestymistapaa median kuluttamiseen. Toisin sanoen kriittinen medialukutaito on kykyä analysoida ja tulkita erilaisia mediasisältöjä, tarkastella niitä kriittisesti ja arvioida niiden luotettavuutta ja uskottavuutta. Kriittinen medialukutaito auttaa tunnistamaan vääristynyttä, harhaanjohtavaa ja puolueellista sisältöä, ymmärtämään median valtasuhteita ja toimintatapoja sekä kehittämään itsenäistä ajattelua ja päätöksentekokykyä. **Kriittinen medialukutaito onkin avainasemassa disinformaation ja muun harhaanjohtavan sisällön tulkitsemisessa. Se vahvistaa nuoren omia mahdollisuuksia tunnistaa harhaanjohtavaa tietoa ja suojautua sen vaikutuksilta.**⁷⁹

Medialukutaidon lisäksi digitaalisessa ympäristössä navigoidakseen nuori tarvitsee muitakin lukutaitoja, kuten kirjallista lukutaitoa, kuvanlukutaitoa ja digitaalista lukutaitoa. Näitä voidaan kutsua yhteisellä nimittäjällä monilukutaito.⁸⁰

⁷⁸ Cinelli et al. (2022).

⁷⁹ UNESCO (2019).

⁸⁰ OPH (2023).

Kriittisen medialukutaidon ytimessä ovat:

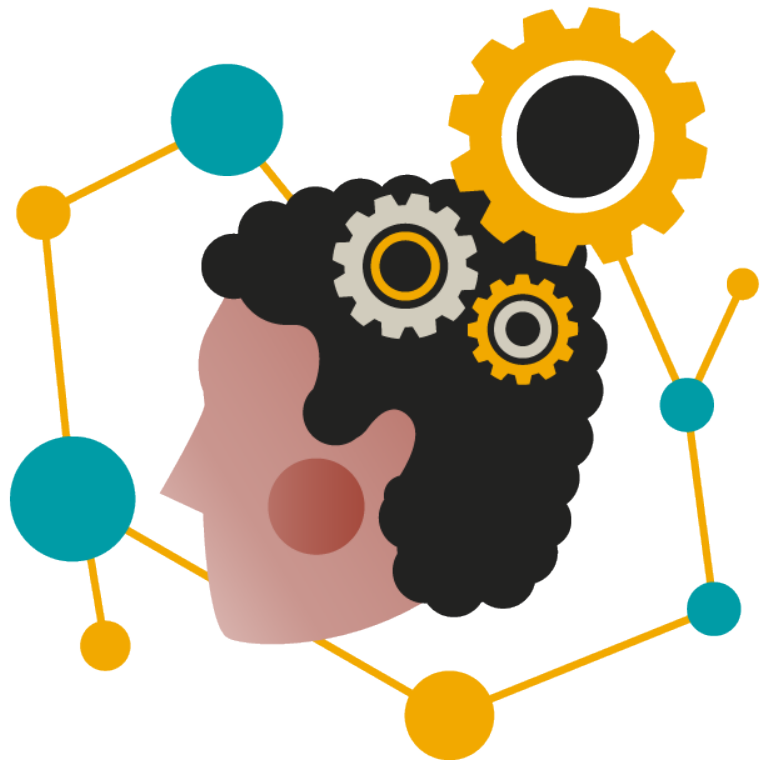
- **Kriittinen ajattelu**, joka kuvaa kykyä kyseenalaistaa, analysoida ja tulkita esitettyjä väitteitä sekä niille esitettyjä todisteita. Ovatko väitteessä esitetyt seikat todellisessa asiayhteydessä keskenään? Johtaako asia x todella asiaan y? Voidaanko tämä todentaa kirjoittajan esittämällä todisteilla? Onko kirjoittaja tarkastellut asiaa mahdollisimman objektiivisesti ja erilaisia näkökulmia huomioiden?
- **Lähdekritiikki**, joka tarkoittaa lähteen luotettavuuden arviointia. Mihin lähteen tieto perustuu? Onko sama väite mahdollista todentaa myös muista lähteistä? Mikä on kirjoittajan motiivi ja minkälaisia tarkoitusperiä kirjoitus mahdollisesti palvelee?
- **Tunnetaidot** eli kyky tunnistaa, käsitellä ja reflektoida omia tunnekokemuksia. Tietoisuus omista tunteista ja niiden vaikutuksesta omaan ajatteluun tukee analyyttistä ajattelua.

Suomessa mediakasvatusta on tehty pitkäjänteisesti jo 1950-luvulta saakka⁸¹, mikä näkyy myös kansainvälisissä vertailuissa, joissa suomalaisten medialukutaidot ja luotto uutismediaan ovat maailman parhaimmat.⁸² Kansallisten mediakasvatuslinjausten mukaisesti medialukutaitoa pidetään merkittävänä lasten ja nuorten toimijuutta ja osallisuutta edistävänä taitona.⁸³

Kriittisen medialukutaidon kehittäminen on kuitenkin jatkuvaa työtä, sillä edelleen kehittyvä teknologia ja sosiaalisen median alustat luovat jatkuvasti uusia haasteita.⁸⁴ Tutkijat ovat olleet huolissaan esimerkiksi suomalaisten lähdekriittisyyteen ulottuvasta polarisaatiosta, sillä sekä voimakkaasti valtavirtamediaan luottavien

että valtavirtamediaan epäluuloisesti suhtautuvien määrä on kasvanut viime vuosina. Samankaltaisia huolia on myös EU:ssa, joka on velvoittanut jäsenvaltioitaan edistämään medialukutaitoa vuonna 2018 asettamassaan direktiivissä 2018/1808⁸⁵. YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti lapsen oikeuksista digitaalisissa ympäristöissä (2021) on myös oikeutetusti tuonut esille sananvapauden suojelemisen harhaanjohtajavan tiedon ehkäisy- ja torjuntayrityksissä.⁸⁶ Nuorta onkin tärkeää muistuttaa jokaisen oikeudesta sananvapauteen samalla kuitenkin korostaen disinformaation levittämisestä aiheutuvia negatiivisia seurauksia sekä sananvapauteen liittyvää vastuuta.

Myös tekoälyä on mahdollista integroida osaksi medialukutaidon opetusta erilaisten tekoälyyn perustuvien menetelmien, alustojen ja työkalujen hyödyntämisen avulla. Tekoälyllä voidaan luoda esimerkiksi interaktiivisia simulaatioita, jossa oppilaat voivat omakohtaisesti harjoitella tunnistamaan valeuutisia sekä sen alku- ja tarkoitusperiä turvallisessa ympäristössä.^{87 88}

⁸¹ Kivioja (2022); Opetus- ja kulttuuriministeriö (2019).

⁸² Open Society Institute (2022); Reuters Institute for the Study of Journalism (2022).

⁸³ Opetus- ja kulttuuriministeriö (2019).

⁸⁴ Opetus- ja kulttuuriministeriö (2019).

⁸⁵ Opetus- ja kulttuuriministeriö (2019).

⁸⁶ YK (2021).

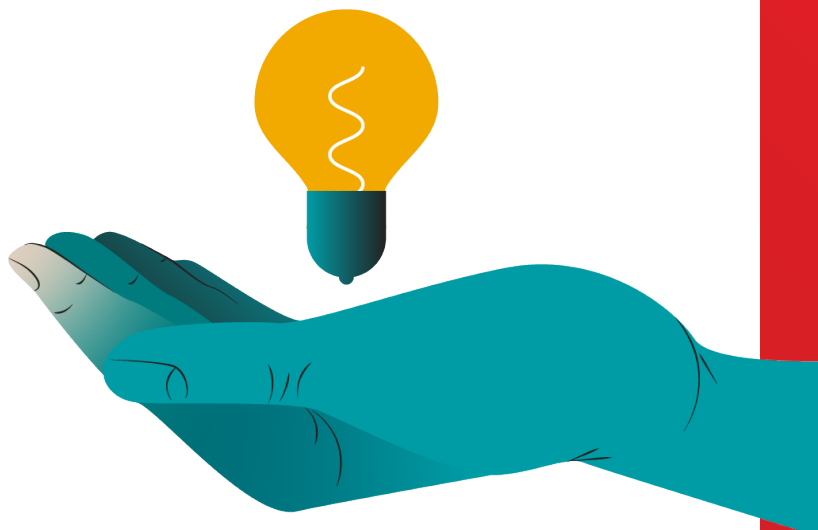
⁸⁷ Aalto-yliopisto (2020).

⁸⁸ Bouwers (2023).

ENNAKOINTI

On tärkeää rakentaa ennakoivasti lasten ja nuorten resilienssiä suostuttelevaa viestintää ja harhaanjohtavaa tietoa kohtaan. Tutkimuksessa virheellisen tiedon ja sen levittämisstrategioiden ennakointi⁸⁹ eli **tietoisuus suostuttelevan viestinnän ja mielipidevaikuttamisen keinoista sekä vasta-argumenttien tarjoaminen jo ennen disinformaation kohtaamista ovat osoittautuneet lupaaviksi ja tehokkaiksi keinoiksi disinformaatioon liittyvien haittojen vähentämisessä.** Meillä ihmisillä on sisäänrakennettuja tiedonkäsittelyllisiä taipumuksia, joiden vuoksi esimerkiksi ensimmäisenä omaksumamme tieto jää helpoiten mieleen, ja sitä on myöhemmin vaikea muuttaa. Faktantarkastus, silloin kun se tapahtuu jälkikäteen, ja virheellisen väitteen kumoaminen eivät siis toimi halutulla tavalla, etenkin silloin kun ne toistavat virheellistä tietoa. Siksi ennakoitaitojen ja tietoisuuden lisääminen mielipidevaikuttamisen keinoista on tärkeää.

Ennakoitaitoja voidaan vahvistaa kaksiosaisen viestinnän keinoin: nuorille on tärkeä tiedottaa harhaanjohtavan tiedon kohtaamisen todennäköisyydestä ja heille on annettava työkaluja tulevien vaikuttamisyritysten kumoamiseksi. Työkalut voivat olla esimerkiksi suostuttelutekniikoiden tunnistamista, kriittisen näkökulman vahvistamista ja vasta-argumenttien tarjoamista. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että nuorten kanssa on tärkeää keskustella harhaanjohtavasta tiedosta: Mistä teemoista sitä erityisesti levitetään? Minkälaisiin seikkoihin harhaanjohtavassa tiedossa vedotaan, ja miksi nämä eivät pidä paikkaansa? Minkälaisia keinoja disinformaation levittäjät käyttävät saadakseen ihmiset uskomaan viestinsä?

Mitä tehdä, jos huomaa, että nuoren maailmankuva on rakentunut harhaanjohtavan tiedon pohjalle tai hän uskoo vakaasti johonkin salaliittoteoriaan tai levittää disinformaatiota uskoen sen todenperäisyyteen?

A. Esitä avoimia ja yksityiskohtaisia nuoren ajatusmaailmaan liittyviä kysymyksiä. Kun kannustat nuorta pohtimaan asiaa syvällisemmin ja useasta eri näkökulmasta, onnistut todennäköisemmin aktivoimaan itsereflektiota nuoren ajattelussa.

B. Ole empaattinen. Harhaanjohtavaan tietoon uskova ja sen päälle maailmankuvansa rakentanut ihminen on usein pohjimmiltaan ahdistunut, ja maailmankuva on rakentunut lievittämään tätä ahdistusta. Ole sensitiivinen ja ymmärtäväinen.

C. Anna nuorelle aikaa. Oman maailmankuvan kyseenalaistaminen on mentaalisesti raskas prosessi. Älä pyri "saamaan valmista" kerralla. Anna nuorelle tilaa prosessoida ja pohtia kuulemaansa.⁹⁰

⁸⁹ Traberg, Roozenbeek & van der Li (2022).

⁹⁰ Euroopan komissio (2020).

MUISTILISTA AIKUISELLE

- Tehokkain tapa ehkäistä harhaanjohtavan tiedon haittavaikutuksia nuorten elämään on vahvistaa heidän resilienssiään, erityisesti tunnetaitoja ja turvallisuuden tunnetta. On tärkeää tukea nuorta epämieluisien tunteiden käsittelemisessä ja tarjota välineitä elämän epävarmuuksien kohtaamiseen. Keskustele nuoren kanssa erilaisista tunteista: Missä tilanteessa hän esimerkiksi kokee turhautumista tai pelkoa, miten tämä tunne tuntuu kehossa ja miten kehoa on mahdollista rauhoittaa? Painota nuorelle empatian ja itsemyötätunnon tärkeyttä. Tunteiden tunteminen on olennainen osa ihmisyyttä.
- Koska harhaanjohtavalta tiedolta ei voi täysin välttyä, täytyy nuorilla olla myös välineitä tunnistaa itseensä kohdistuva mielipidevaikuttaminen. Siksi ennakointi eli tietoisuuden lisääminen suostuttelevan viestinnän keinoista sekä vasta-argumenttien tarjoaminen etukäteen jo ennen virheellisen tiedon kohtaamista on oleellista. Keskustele nuorten kanssa disinformaatiosta ja propagandasta: Mistä aiheista sitä erityisesti levitetään? Minkälaisia vaikuttamismekanismeja siinä sovelletaan? Lisäksi on tärkeää keskustella nuoren kanssa sananvapaudesta painottaen jokaisen oikeutta sananvapauteen, mutta myös disinformaation tuomia seurauksia ja sananvapauden vastuuta.
- Jos nuori uskoo vahvasti johonkin harhaanjohtavan tiedon luomaan maailmankuvaan ja esimerkiksi levittää salaliittoteorioita, pohdi, mitä tarvetta tämä nuoren kohdalla palvelee. Onko kyse epävarmuuden vähentämisestä? Vai antaako tämä samalla tavalla uskovien ryhmä nuorelle kokemuksen siitä, että hän kuuluu joukkoon? Toisin sanoen, miten nuori hyötyy siitä, että jakaa tämän maailmankuvan? Kun saa kiinni siitä inhimillisestä perustarpeesta, jota nuoren toiminta ja uskomukset täyttävät, on helpompi myös tarjota vaihtoehtoisia toiminta- ja ajatusmalleja.
- Kun keskustelet nuoren kanssa hänen ajatusmaailmastaan, muista olla ensisijaisesti kuuntelijan roolissa. Älä tuomitse nuorta tai hänen ajatuksiaan, vaan yritä ymmärtää nuoren ajatusten taustalla olevia syitä. Toisen ajatusmaailman suora kritisoiminen ja kyseenalaistaminen harvoin johtavat rakentavaan keskusteluun, koska maailmankuvamme on niin tiiviissä yhteydessä identiteettimme kanssa, että maailmankuvan kyseenalaistaminen koetaan helposti henkilökohtaisena hyökkäyksenä.
- Vaikka nuoren maailmankuva olisikin rakentunut valheellisen tiedon pohjalle, älä pyri oikomaan nuoren ajatuksia esittelemällä faktoja. Tämä luo keskusteluun vastakkainasettelun ilmapiirin ja johtaa helposti väittelyyn. Ihminen on taitava löytämään perusteluita omalle toiminnalleen ja ajatuksilleen, eivätkä faktat siksi toimi halutulla tavalla tällaisissa tilanteissa. Vältä nuoren ajatusten haastamista ja väitteiden kumoamista ja keskity sen sijaan kuuntelemaan nuoren tarpeita ja toiveita.
- Maailmankuvan muuttaminen on kaikkea muuta kuin vaivatonta. Se vaatii aikaa ja turvallisen ympäristön, jossa omia ajatusrakennelmia voi tutkia ja tarkastella. Älä oleta, että nuoren aatemaailma muuttuu kertahetimitä yhden keskustelun myötä, vaan suhtaudu tähän enemmän prosessinomaisesti. Pyri olemaan myös ymmärtäväinen, sillä maailmankuvan järkkäminen – tapahtui se sitten äkillisen elämäntapahtuman tai pidempiaikaisen itsetutkiskelun myötä – on yksilölle mullistava asia.

Aalto-yliopisto (2020). Tekoäly tarjoaa opiskelijoille yksilöllisempää opetusta. Haettu 26.6.2023 osoitteesta: <https://www.aalto.fi/fi/uutiset/tekoaly-tarjoaa-opiskelijalle-yksilollisempaa-opetusta>

Ackland, R. & Gwynn, K. (2021). Truth and the dynamics of news diffusion in Twitter. Teoksessa Greifeneder, R., Jaffé, M., Newman, E. & Schwarz, N. (2020). *The Psychology of Fake News: Accepting, Sharing, and Correcting Misinformation*. <https://doi.org/10.4324/9780429295379>

American Civil Liberties Union (2023). Mapping Attacks on LGBTQ Rights in U.S. State Legislatures. Haettu 29.5.2023 osoitteesta <https://www.aclu.org/legislative-attacks-on-lgbtq-rights>

Auerbach, J. & Castronovo, R. (2013). *The Oxford Handbook of Propaganda Studies*. Oxford University Press.

Bayer, J., Pintea, A., Schmitt, J., Szakács, J., Uszkiewicz, E., Holznagel, B. & Lubianiec, K. (2021). Disinformation and propaganda : impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member States : 2021 update. Euroopan parlamentti. Haettu 26.6.2023 osoitteesta <https://data.europa.eu/doi/10.2861/752863>

Benkler, Y., Faris, R. & Roberts, H. (2018). *Network Propaganda*. Oxford University Press.

Bennett, W. L & Livingston, S. (toim.). (2020). *Disinformation Age*. Cambridge University Press.

Bouko, C., Kremaská, A. & Kucinska, A. (2021). Making students more resilient to extremist content online. Critical thinking skills and self-awareness of cognitive biases. Haettu 26.6.2023 osoitteesta <https://www.precobias.eu/wp-content/uploads/2021/06/PRECOBIAS-toolkit-definitive-edition.pdf>

Bouwers, B. (2023). Harnessing AI to foster media literacy: our shield against a post-truth era. *Innovation Origins*. Haettu 26.6.2023 osoitteesta <https://innovationorigins.com/en/harnessing-ai-to-foster-media-literacy-our-shield-against-a-post-truth-era/>

Center on Extremism (2023). The Dangers of Manipulated Media and Video: Deepfakes and More. Anti-Defamation League (ADL). Haettu 27.6.2023 osoitteesta: <https://www.adl.org/resources/blog/dangers-manipulated-media-and-video-deepfakes-and-more>

Cinelli, M., Etta, G., Avalle, M., Quattrociocchi, A., Di Marco, N., Valensise, C., Galeazzi, A. & Quattrociocchi, W. (2022). Conspiracy theories and social media platforms. *Current Opinion in Psychology*, 47. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101407>

Clayton, A. (2023). Fake AI-generated image of explosion near Pentagon spreads on social media. Haettu 27.6.2023 osoitteesta: <https://www.theguardian.com/technology/2023/may/22/pentagon-ai-generated-image-explosion>

De Keersmaecker, J., Dunning, D., Pennycook, G., Rand, D. G., Sanchez, C., Unkelbach, C. & Roets, A. (2020). Investigating the robustness of the illusory truth effect across individual differences in cognitive ability, need for cognitive closure, and cognitive style. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 46(2), 204–215.

Domenico, G. D., Sit, J., Ishizaka, A. & Nunan, D. (2021). Fake news, social media and marketing: A systematic review. *Journal of business research*, 124, 329–341. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.11.037>

Douglas, K.M., Sutton, R. M. & Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current directions in psychological science*, 26(6), 538–542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>

Enders, A.M., Uscinski, J.E., Seelig, M.I. et al. (2023) The Relationship Between Social Media Use and Beliefs in Conspiracy Theories and Misinformation. *Polit Behav* 45, 781–804.

Euroopan komissio (2018). Eurooppalainen lähestymistapa disinformaation torjuntaan verkossa. Haettu 20.5.2023 osoitteesta <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236>

Euroopan komissio (2020). Identifying Conspiracy Theories. Haettu 17.1.2023 osoitteesta https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_en

Euroopan komissio (2022). Disinformaatio: Komissio pitää tervetulleena disinformaatiota koskevia uusia vahvempia ja kattavampia käytännesääntöjä. Haettu 25.1.2023 osoitteesta https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fi/ip_22_3664

Euroopan neuvosto (2022). Council of Europe strategy for the rights of the child (2022-2027). Haettu 20.5.2023 osoitteesta <https://rm.coe.int/council-of-europe-strategy-for-the-rights-of-the-child-2022-2027-child/1680a5ef27>.

Farinelli, F. (2021). Conspiracy theories and right-wing extremism – Insights and recommendations for P/CVE. Haettu 27.5.2023 osoitteesta https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/publications/conspiracy-theories-and-right-wing-extremism-insights-and-recommendations-pcve-2021_en

Freelon, D. & Wells, C. (2020). Disinformation as Political Communication. *Political communication*, 37(2), 145–156. <https://doi.org/10.1080/10584609.2020.1723755>

Greifeneder, R., Jaffé, M., Newman, E. & Schwarz, N. (2020). The Psychology of Fake News: Accepting, Sharing, and Correcting Misinformation. <https://doi.org/10.4324/9780429295379>

Grimes, D. R. (2020). Health disinformation & social media – The crucial role of information hygiene in mitigating conspiracy theories and infodemics. *EMBO reports*, 21(11).

Honkasalo, J. (30.3.2022). Anti-gender liikkeen hybridivaikuttaminen perustuu disinformaatiokampanjointiin (blogikirjoitus). Naisjärjestöjen keskusliiton blogi. <https://naisjarjestot.fi/anti-gender-liikkeen-hybridivaikuttaminen-perustuu-disinformaatiokampanjointiin/>

ILGA Europe (20.2.2023). Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe and Central Asia. Haettu 29.5.2023 osoitteesta <https://www.ilga-europe.org/report/annual-review-2023/>

Iosifidis, P. & Nicoli, N. (2021). *Digital democracy, social media and disinformation*. Routledge.

Jackson, D. (2017). Issue Brief: Distinguishing Disinformation from Propaganda, Misinformation, and “Fake News”. National Endowment for Democracy. Haettu 26.6.2023 osoitteesta <https://www.ned.org/issue-brief-distinguishing-disinformation-from-propaganda-misinformation-and-fake-news/>

Jantunen, S. (2015). *Infosota: ”iskut kohdistuvat kansalaisten tajuntaan”*. Otava.

Jolley, D., Douglas, K. M., Skipper, Y., Thomas, E. & Cookson, D. (2021). Measuring adolescents' beliefs in conspiracy theories: Development and validation of the Adolescent Conspiracy Beliefs Questionnaire (ACBQ). *British Journal of Developmental Psychology*. 39(3), 499–520. <https://doi.org/10.1111/bjdp.12368>

Kaarkoski, M., Riikonen, R., Huhtinen, A., Tillander, E. & Sederholm, T. (2022). Luotanko vai enkö luota? Nuorten luottamus sosiaalisessa mediassa leviävään informaatioon ja siihen liittyviä tekijöitä. *Tiede Ja Ase*, 2021(79). Haettu 2.6.2023 osoitteesta <https://journal.fi/ta/article/view/113761>

Kivioja, P. (2022). Salaliittoteorioiden ihmemaassa. Tositarinoita ihmisistä kaninkolossa. *Docendo*.

Kotonen, T. (2016). Holokaustin kiistäjät ja "kansallismielisyyden alasajo". *Tieteessä tapahtuu*, 34(3). Haettu 26.6.2023 osoitteesta <https://journal.fi/tt/article/view/57081>

Kuhar, R. & Paternotte, D. (toim.). (2017). *Anti-gender campaigns in Europe – Mobilizing against equality*. Rowman & Littlefield.

Lapsen oikeuksien komitea (2021). *Convention on the Rights of the Child. General comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment*. Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti CRC/C/GC/25. Haettu 26.6.2023 osoitteesta <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021-childrens-rights-relation>

Levinsson, A., Miconi, D., Zhiyin, L., Frounfelker, R. L. & Rousseau, C. (2021). "Conspiracy Theories, Psychological Distress, and Sympathy for Violent Radicalization in Young Adults during the COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study" *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18(15), 7846. <https://doi.org/10.3390/ijerph18157846>

Light, N., Fernbach, P. M., Rabb, N., Geana, M. V. & Sloman, S. A. (2022). Knowledge overconfidence is associated with anti-consensus views on controversial scientific issues. *Science Advances* 8(29).

Martel, C., Pennycook, G. & Rand, D.G. (2020). Reliance on emotion promotes belief in fake news. *Cogn. Research* 5, 47.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>

Metsä, M. (25.10.2021). Epäoikeudenmukaisuuden kokemus ja huolet ruokkivat salaliittoteorioiden kannatusta (blogikirjoitus). Tilastokeskuksen blogi. Haettu 26.6.2023 osoitteesta <https://www.stat.fi/tietotrendit/blogit/2021/epaoikeudenmukaisuuden-kokemus-ja-huolet-ruokkivat-salaliittoteorioiden-kannatusta/>

Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. Harpercollins.

Moskalenko, S. & Romanova, E. (2022). Deadly Disinformation: Viral Conspiracy Theories as a Radicalization Mechanism. *The Journal of Intelligence, Conflict, and Warfare*, 5(2), 129–153. <https://doi.org/10.21810/jicw.v5i2.5032>

Newman, S. (2023). *Post-Truth, Postmodernism and the Public Sphere*. Teoksessa Conrad, M. (2023). *Europe in the Age of Post-Truth Politics*. Springer International Publishing.
Open Society Institute (2022). *How It Started, How It is Going: Media Literacy Index 2022*. Haettu 26.6.2023 osoitteesta https://osis.bg/wp-content/uploads/2022/10/HowItStarted_MediaLiteracyIndex2022_ENG_.pdf

Nurmi, J., Ahonen, T., Lyytinen, H., Lyytinen, P., Pulkkinen, L., & Ruoppila, I. (2014). Ihmisen psykologinen kehitys (5., uud. p. 7. p.). PS-kustannus.

Opetushallitus (2023). Monilukutaito ja kielitaitoisuus. Haettu 7.7.2023 osoitteesta <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/monilukutaito-ja-kielitietoisuus>

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2019). Medialukutaito Suomessa. Kansalliset mediakasvatuslinjaukset.

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019:37. Haettu 19.5.2023 osoitteesta <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-673-7>

OSCE (2023). Free media against disinformation and propaganda. Haettu 22.5.2023 osoitteesta <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/319286>

Parikka, V. (1.7.2022). Oodissa lapsille satuja lukenut drag-artisti kertoo HS:lle, miten aggressiivinen häiriköinti kirjastossa eteni. Helsingin Sanomat <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000008920807.html>

Pelastakaa Lapset ry. (2021) Nuoret ääri liikkeiden rekrytoinnin kohteena.

Phelps, E. A. (2005). The Interaction of Emotion and Cognition: Insights from Studies of the Human Amygdala. Teoksessa L. F. Barrett, P. M. Niedenthal & P. Winkielman (Eds.), Emotion and consciousness (51–66). The Guilford Press.

Pitkänen, S. & Sutinen, V. (2018). Propagandan historia: Kuinka meihin on vaikutettu antiikista infosotaan. Into.

Purnat, T. D. (2011). What role does the media play in context of disinformation spread?. Haettu 22.5.2023 osoitteesta <https://www.linkedin.com/pulse/what-role-does-media-play-context-misinformation-spread-tina-d-purnat/>

RAN (17.3.2022). Thematic event on 'Conspiracy narratives and anti-government sentiments in relation to (V)RWE and other forms of extremism. Radicalisation Awareness Network conclusion paper. Haettu 26.6.2023 osoitteesta https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/publications/thematic-event-conspiracy-narratives-and-anti-government-sentiments-relation-vrwe-and-other-forms_en

RAN (2021). Conspiracy theories and right-wing extremism – Insights and recommendations for P/CVE. European Commission. Haettu 26.6.2023 osoitteesta https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2021-04/ran_conspiracy_theories_and_right-wing_2021_en.pdf

Reuters Institute for the Study of Journalism (2022). Reuters Institute Digital News Report 2022. Haettu 19.5.2023 osoitteesta https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf

Rose, S. (8.6.2022). A deadly ideology: how the 'great replacement theory' went mainstream. The Guardian. Haettu 26.6.2023 osoitteesta <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/08/a-deadly-ideology-how-the-great-replacement-theory-went-mainstream>

Räikkä, J. (2021). Salaliittoteorioiden filosofia – Temppelelherroista liskoihmisiin. Gaudeamus. Simplilearn (2023). How AI is Helping to Identify Conspiracy Theories and Misinformation Online. Haettu 26.6.2023 osoitteesta https://www.simplilearn.com/ai-helps-identify-conspiracy-theory-and-misinformation-online-article#tracking_conspiracy_theories_and_misinformation_with_the_help_of_ai

Sisäministeriö. (2020) Kansallinen väkivaltaisen radikalisoitumisen ja ekstremismin ennaltaehkäisyn toimenpideohjelma 2019-2023. Haettu 4.5.2023 osoitteesta https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162073/SM_2020_1.pdf

Sivelä, J. (2015). Kaiken takana on salaliitto. Atena kustannus Oy.

Suojelupoliisi (2021). Suojelupoliisin vuosikirja 2021.

Tandoc, E. C., Lim, Z. W. & Ling, R. (2018). Defining "Fake News": A typology of scholarly definitions. *Digital journalism*, 6(2), 137–153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>

Taylor, P. M. (2003). *Munitions of the mind: A history of propaganda*. Manchester University Press.

Traberg, C., Roozenbeek, J. & van der Linden, S. (2022). Psychological Inoculation against Misinformation: Current Evidence and Future Directions. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 700. 136–151.

Turun yliopisto (13.3.2022) Tutkimus selvitti suomalaisten salaliittouskomuksia. Haettu 1.2.2023 osoitteesta <https://www.utu.fi/fi/ajankohtaista/mediatiedote/tutkimus-selvitti-suomalaisten-salaliittouskomuksia>

Tucker, J. A., Guess, A., Barberá, P., Vaccari, C., Siegel, A., Sanovich, S., Stukal, D. & Nyhan, B. (2018). Social media, political polarization, and political disinformation: A review of the scientific literature. *Political polarization, and political disinformation: a review of the scientific literature*. Haettu osoitteesta 26.6.2023 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3144139

UNICEF (2021). Rapid analysis: Digital misinformation/disinformation and children. Haettu 20.5.2023 osoitteesta <https://www.unicef.org/globalinsight/media/2096/file/UNICEF-Global-Insight-Digital-Mis-Disinformation-and-Children-2021.pdf>

UNESCO (2019). *Media and Information Literacy: The time to act is now!* Haettu 26.6.2023 osoitteesta https://en.unesco.org/sites/default/files/mil_curriculum_second_edition_summary_en.pdf

van Prooijen, J. (2018). *The Psychology of Conspiracy Theories*. Routledge.

Vinberg (2022). LAPSEN ÄÄNI 2022, Lasten ja Nuorten kokemuksia perheen pienituloisuudesta: hyvinvoinnin vajeet ja haasteet. Pelastakaa Lapset ry.

Vosoughi, S., Roy, D. & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science (American Association for the Advancement of Science)*, 359(6380), 1146–1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>

Wittenius, M. (2021). The transnational anti-gender movement in Europe. Institut für Sozialarbeit und Sozialpädagogike. Haettu 29.5.2023 osoitteesta <https://www.gwi-boell.de/en/2022/02/03/the-transnational-anti-gender-movement-europe>

Woolley, S. C. & Howard, P. N. (2020). *Computational Propaganda: Understanding the Use of Technology for the Spread of Misinformation and Disinformation*. Teoksessa *The Oxford Handbook of Disinformation Studies* (pp. 221–240). Oxford University Press.

YK. Convention on the Rights of the Child. (20.11.1989)

Julkaisu on opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama.

© Pelastakaa Lapset 2023

Pelastakaa Lapset ry:n julkaisusarja n:o 38

Ollaan yhteydessä:

info@pelastakaalapset.fi

PelastakaaLapset

@pelastakaalapset

@pelastakaalapse

Pelastakaa Lapset ry - Save the Children Finland

www.pelastakaalapset.fi

Pelastakaa Lapset

Pelastakaa Lapset